

Sead Alić

Petrovogorska 16a, HR–10000 Zagreb
salic@unin.hr

Bezumlje govora mržnje – biološka i kulturna dimenzija

Sažetak

Različite su interpretacije govora mržnje. No, svaka od njih govori mržnje promišlja u kontekstu odnosa slobode govora i mogućih nesloboda uvjetovanih pravnim reguliranjem i sankcioniranjem. U ovom se radu želi krenuti od razmatranja mržnje same (dohvaćajući filozofijske dimenzije, društvene kontekste i političke doprinose u razvoju govora mržnje) te je na taj način promatrati u njezinim biološkim i kulturnim dimenzijama. Na konkretnim primjerima govora mržnje želi se pokazati isprepletenost biološkog i misaonog, kulturnog i tjelesnog te ideološkog i emotivnog. Analiza primjera govora mržnje, ostrašćenosti pojedinaца urođenih u takvu vrstu psihološke i misaone nezrelosti, pokazuje važnost filozofijskih iskoraka u oskudnu stvarnost – iskoraka kojima je cilj o fenomenima davati filozofijski stav, ali i temeljne kriterije po kojima bi se orijentacijski mogla odrediti druga znanstvena istraživanja.

Ključne riječi

govor mržnje, sloboda govora, biologija, kultura, filozofija, masmediji

1. Uvod

Predmnjući da je uloga suvremenih masmedija u proizvodnji i širenju *mržnje* velika, 2019. godine predložio sam Odjelu za komunikologiju, medije i novinarstvo Sveučilišta Sjever znanstveni projekt »Govor mržnje u hrvatskim medijima«. Ideja ovog projekta bila je pokušati pronaći i analizirati neke od temeljnih oblika proizvodnje mržnje u konzumentima (hrvatskih) medija te stvoriti uporište za ozbiljnu filozofijsku analizu utjecaja medija na proizvodnju i širenje mržnje. Jedna od pretpostavki projekta bila je da medijima »plaćamo danak« ne samo utjecajem medija na oblikovanje javnosti nego i svojim zasebnim biološkim organizmima. To da mediji bitno utječu na oblikovanje javnosti posvjedočili su teoretičari različitih disciplina i razina razmišljanja, stoga vjerujem da tu ne treba ulagati dodatne napore. No, teza da mediji bitno utječu na našu biologiju, našu osnovnu biološku strukturu – to mi se činilo nedovoljno istraženim. Stoga sam u ovome radu povezo rezultate jednog znanstvenog istraživanja s filozofijskim propitivanjem mogućih konzekvenci koje proizlaze iz filozofijske analize dobivenih rezultata.

Dakako, predmeti istraživanja mogli su biti postavljeni i puno šire. Primjerice, mogli smo se pitati o utjecaju medija na sve češće obolijevanje od različitih oblika depresije, psihoza, bipolarnosti, a u krajnjoj liniji i nekih oblika shizofrenih ponašanja. Ipak, u istraživanju smo se ograničili na govor mržnje (ekspliciranje osjećaja mržnje) kao osnove za propitivanje utjecaja medija na temeljnu ljudsku biološku strukturu. U istraživanju, analizirali smo reakcije društvenih mreža na pojedine teme, objavljene u *mainstream* medijima i portalima. Preciznije, koncentrirali smo se na govor društvenih mreža o manjinama, religijama i izbjeglicama/migrantima.¹ Svaki je od istraživača (Marijana

Kolednjak, Ivana Grabar, Livia Pavletić, Sead Alić) na temelju prikupljenih podataka razvijao vlastitu analizu.

U uvodnom dijelu rada pozvat ću se isključivo na ključne oblike »sistematiziranog« iskazivanja govora mržnje (onako kako smo ih u projektu detektirali) te ih pokušati ilustrirati pomoću nekoliko primjera.² Treba reći da nije bilo jednostavno analizirati tisuće iskaza u kojima je dominirao govor mržnje. Početna nevjerica ubrzo je bila zamijenjena stavom da su govor mržnje, a samim time i *mržnja* kao takva, sveprisutni, a posebno u komentarima na društvenim mrežama.

Utvrđivanje sveprisutnosti mržnje na društvenim mrežama, a što je posljedica diskursa koji je razvijan *mainstream* medijima, kao i nastupima političara u političkim arenama, dao nam je za pravo krenuti u drugu dimenziju propitivanja. Naime, svaki je govor mržnje ekspliciranje *mržnje* kao takve. On je prenositelj stavova i emocija, ostrašćenosti i ideološke zasljepljenosti, koji ima svoje izvore, koji utječe na sredinu kojoj se obraća, ali koji, smatram, utječe i na temeljnu biološku strukturu kako proizvođača govora mržnje, tako i na nas kao slučajnih ili namjernih konzumenata i prenositelja takvih poruka. Nakon »sondiranja terena« ovim znanstveno-istraživačkim projektom, pretpostavljam da će neke teze ove analize djelovati dovoljno uvjerljivo, premda će svojim oblikom podsjećati tek na paušalne ocjene.

2. Patologija društva i mediji

Svojevremeno, Erich Fromm bavio se istraživanjem »patologije normalnosti«, odnosno »patologije suvremenog zapadnog društva«. Njemu je, kao i Freudu, bilo posve jasno da nije nužno da je bolestan samo pojedinac, odnosno da valja promišljati i o patološkim dimenzijama cijelog društva. Indikativno je da na početku svoje studije *Zdravo društvo* Fromm piše o medijima, točnije o radiju, novinama, kinima i televiziji. Pedesetih godina prošloga stoljeća, razmišljajući o patologiji zapadnog društva, Fromm sugerira da bi barem dio problema mogao biti u pogrešnom korištenju medija, odnosno da bi se, u najmanju ruku, potonji mediji trebali drukčije koristiti.³ Nažalost, nismo ga poslušali. Naime, i danas, sedamdesetak godina nakon objavljivanja njegove studije *Zdravo društvo*, još se uvijek smatra da je »normalno« ono što »funkcionira«, dok se »patološkim« označuje uglavnom ono što pokazuje znakove »neprilagođenosti«. Fromm je imao jednu jednostavnu paralelu kojom je paradoks takvog razumijevanja normalnosti činio zornim. Da bi pokazao da »normalno« nije nužno ono što smatra i radi većina, poslužio se razumnim i jednostavno shvatljivim stavom: većina ljudi ima iste poroke, rade slične ili identične greške, no to ne znači da su potonji poroci i greške – vrline.⁴

Suvremena je situacija mnogo teža, ali istovremeno i jednostavnija za razumjeti: većina ljudi prati isti televizijski program, uživa u istim filmovima, sanja o istim filmskim zvijezdama, priželjkuje isti stil života reklamiran u televizijskim sapunicama. Pritom ta ista većina pasivno preuzima sustav vrijednosti protkan kroz proizvode industrije zabave. Društvo je na potrebu bijega iz tegobnog, problematičnog osjećaja slobode, od neuroza koje dolaze s pitanjima smisla ljudskog postojanja, odgovorilo tako što je svoj vlastiti defekt kultiviralo na razinu vrline i uspjeha. Čovjek je »spašen« jer je uronjen u rijeku virtualnog spasenja. Ivan Krstitelj postao je urednik *Globalnog ekrana*, dok su njegovi sljedbenici postali potrošači medijskih proizvoda.

Vrata su otvorena zavodjenju i manipuliranju, a koje je postalo glavnim funkcijama masmedijskog komuniciranja. »Demokratski« se ulažu stotine tisuća, ako ne i milijuni eura ili dolara u prepoznatljivost likova i logotipa političkih stranaka. Od televizijskih prijavnika koji su sve veći i veći – veća su samo obećanja koja se nikada neće ispuniti. Pritom je interesantno da se nitko od

1

Pretraga podataka izvršena je u okviru medijske baze podataka tvrtke Presscut d.o.o. za period od 1. 3. 2019. do 24. 6. 2019. godine, pomoću ključnih riječi: (I) manjine: a) Srbi: »srbija«, »srb«, »srpski«; b) Bosna: »bosna«, »bih«, »bošnjak«, »bosanac«, »bošnjački«, »bosanski«; c) Slovenci: »slovenija«, »slovenac«, »slovenski«; d) Romi: »rom«, »romski«, »cigan«, »ciganski«; e) Albanci: »albanija«, »albanac«, »albanski«, »aiptar«, »šiptarski«; f) Talijani: »italija«, »talijan«, »talijanski«; g) Židov: »židov«, »židovski«; (II) religije: a) katolici: »katoličanstvo«, »katolik«, »katolički«; b) pravoslavci: »pravoslavlje«, »pravoslavac«, »pravoslavni«; c) muslimani: »islam«, »muslimani«, »muslimanski«; d) izbjeglice: »izbjeglica«, »azilant«, »migrant«. Za detaljnije podatke obratiti se autoru.

2

U svojem najkraćem obliku, najčešći obrasci govora mržnje izgledaju ovako: (I) zamjena ocjena političkih stavova verbalnim napadima na samu osobu. Primjerice, tako se za trenutnog hrvatskog premijera Andreja Plenkovića kaže »da se pravi lud ili da nema pojma«, da je »slabokrvan«, »bahat i bezobrazan«, da je »anemičan« pa i »odlučno anemičan«, »nametnuti briselski poltron«, da mu još samo »vire noge iz Merkelićine guze«. Ladislav Ilčić, trenutni član Europskog parlamenta, postaje »nedrk Ilčić«. Milijan Vaso Brkić postaje »Čelavi Vaso«. Za biskupa Vladu Košića kaže se da »riče i nariček«. Tihomir Jakovina i Nenad Zakošek dovode se u vezu s »udbaškim fakultetom«. Iza Loše Domazeta stoji »gebis mafija« jer on Srbima reklamira »montažu gebisa«; (II) zamjena ocjena stavova Crkve negativnim emocijama i obojenim nazivima kao što su: »katolibani«, »klero-ustaška gamad«, »ustaški paraziti na Kaptolu i oni po njihovim župama«, »hrvatske desničarske pičkice«, »klerici i muškarače u haljinama«, »roktanje klerikalne prašćadi«; (III) zamjena ocjena stavova političke stranke HDZ pojmovima kao što su: »bivša komunjarska bagra u ADZ«, »lažov«, »lažovčina«, »kradezeovac«, »lopov«, »lopovčina«, »hadezeovac«; »zločinačka organizacija koja počiva na beskičmenjaštvu svojih članova«, »besramni lažovi, KRADEZE /koji/ laže kad zine, ako ne laže onda 'zaobilazi'«, »beskičmenjaci, bolje paše 'Kreteni'«, »ambiciozni mediokriteti«, »Hadezenjare, govna«, »zasrani smrdljivci«;

(IV) zamjena ocjena stavova političke stranke SDP: »okot crvenih ljudoždera«; (V) ironija, sarkazam, cinizam: »pa ljudi moji to je neka greška sigurno. Našoj najdomoljubnijoj stranici podmeću jugoudbaši, srbočetnici i orjunaši. Jasno ko dan. 'Za Drkicu Spreman'«; (VI) seksualne su aluzije gotovo najčešće i pojavljuju se u različitim kombinacijama. Seksualna orijentacija ili aluzija na neki seksualni fenomen postala je psovka, odnosno način iskazivanja mržnje: »veća gamad od Trumpovih drkadžija!! Fetiš bagra tj. sado-munijaci!!«, »Čeka nas velika jebada ... bez vadjenja«; (VII) vrijeđanje na manjinskoj osnovi: »cigani bez premca...«, »Stoka muslimanska«, »Mi Srbi se nikada nećemo dozvati pameti. Dok god su u Srbiji rado viđeni gosti balija Dino Merlin i poturica Hadžihafizbegović, nama nema spasa. Umjesto da im se popišamo i pokenjamo u usta čim kroče na teritoriju Srbije, mi ih ovdje tetošimo«; (VIII) veliki je broj i generalnih mrzitelja bilo koje političke opcije: »pičke, lažovi, govnojedi, seronje, šupci, licemjeri, mutivode i prodavači magle od jednih do drugih; Bolesne HDZ-njarske, liberalske nakaze po svojoj izopačenosti nimalo ne zaostaju za svojom SDP-njarskom bratijom«; (IX) nacionalna mržnja: »ne znam sta je smešno, moj arhineprijatelj«; »Dragane lepi, ja ti dobro znam tko sam i šta sam, a udbašiju mirišim na svjetlosnu godinu jer zaudara na mržnju prema Hrvatskoj! Kužiš, stari?«; (X) mržnja prema lijevoj ili desnoj političkoj opciji: »desničarska gamad«, »ultrakozejbna frakcija [misli se na desnicu]«, »što to đubrad koju je okotila još veća komunistička đubrad, dakle đubretari kakav si ti, namjerno ne znaju«, »glupačetino glupa pročitaj je ti krmačetino nemoj šupak na svaki zahtjev tih bolesnika koji ne znaju tko su pa to silom hoće napraviti normalnim boleštino i ti i oni«, »debilna pederska kopilad komunističke đubradi kakvo si ti«, »degenerirani idiote, je li se retardirana krmača koja te okrmila uspjela sjetiti koje te je udbaško đubre napravilo?«. Za detaljnije podatke obratiti se autoru.

3

»Mi imamo preko 90 % pismenog stanovništva. Imamo radio, televiziju, kina i dnevne novine za svakoga. Ali umjesto da nam daju najbolja ostvarenja prošle i sadašnje književnosti i muzike, ti mediji, dopunjeni reklamama, pune ljudski um najjeftinijim smećem,

gledatelja/glasača ne nada spasu koji bi trebao doći nakon izborne noći. Kulturološki gledano, stvar je postavljena sasvim suprotno: spas je u nadi da je spas moguć unatoč lažima, nepotizmu, korupciji i spregama interesnih grupa. Spas je u našem pristanku. Spas je u činjenici da nismo sami, nego u većini. Postali smo kultura koja je duboko zaorala u nesvjesno i u tim dubokim brazdama zasadila medijski korov.

»Čovjeku množine« sasvim je normalno da ga se laže i kupuje u predizborna vremena jer je prihvatio kulturološke okvire u kojima su laž, prostitucija, podmićivanje i zavođenje masmedijima nešto uobičajeno. Slično, »čovjeku potrošaču medija« postaje normalno da više ne postavlja pitanja jer je broj onih koji ništa ne pitaju odavno prerastao broj onih koji bilo što stavljaju u pitanje. »Čovjeku publike«, konačno, sasvim je normalno živjeti u kontekstu govora mržnje jer mu je objašnjeno da je danas konačno slobodan govoriti i na takav način. Kao što je nekada biću socijalizma bilo »normalno« da partijske vođe akumuliraju moć u svojim rukama, danas je većini normalno da nekolicina zgrće bogatstvo na temelju tuđeg rada, da članovi religijskih hijerarhija odgovaraju za pedofiliju samo vlastitoj hijerarhiji, da milijuni u svijetu umiru od gladi, iako žive u zemljama čija bogatstva Zapad ubire, cijeni, koristi i preprodaje. Postalo je normalno da smo postali »ljudožderi« jer se hranimo našim četveronožnim ljubimcima čija su tijela sačinjena od iste tvari kao i naša, da nas truju nezdravim proizvodima samo zato što ti isti proizvodi korporacijama daju pravo da svake godine iznova prodaju sjeme, poput autorskih prava, te da bivamo manipulirani interesima članova nadzornih odbora »neovisnih« i »slobodnih« medija.

Mnogi su teoretičari na vrijeme upozoravali na to da se krećemo prema društvu privida, iluzije, spektakla – društvu koje je u svojoj osnovi sačinjeno od laži.⁵ Većini ljudi navedena upozorenja nisu značila gotovo ništa jer stampeu uzrokovanom masmedijskim ponavljanjima argument ne znači ništa. Naime, bitno je biti u istoj rijeci, bez obzira na to koliko je ona neistražena i opasna. Danas je postalo sasvim »normalno« živjeti u prividu i laži, puštati da mržnja osvaja tijelo i um, a one koji upozoravaju na patologiju društva smatrati neprilagođenima. Mržnja je svuda oko nas, većini je to sasvim normalno. Međutim, većini je to normalno jer je većina zatrovana mržnjom. Nimalo slučajno. Danas su zagovaratelji slobode govora odvjetnici i veleposlanici mržnje, dok je većem broju ljudi dovoljno pozivanje na idole, kao što su *sloboda*, *demokracija* ili *nacija*. Ako nešto i jest zajedničko velikom broju ljudi, zaboravlja se da ono ne mora biti *zdravo*, *normalno* ili *istinito*.

Umnažanje mržnje pod krinkom slobode govora, slobode medija i traganja za istinom – doseglo je visoku razinu samo-obnavljanja društvene patologije. Čovječanstvo je bolesnije nego ikada, dok je virus od kojega je čovječanstvo oboljelo postao sveprisutan. U suživotu smo s virusnim spravama za globalno poravnavanje terena, ideja, stavova, znanstvenih, umjetničkih pa i religijskih pristupa. Zapravo je već Freudu, kao kasnije i Frommu, bilo sasvim jasno da društvo zna razvijati odnose i mehanizme ponašanja pojedinaca unutar zajednice, kojima se stvara bolesna, patološka sredina koja povratno utječe i na zdravlje pojedinih članova iste zajednice. Govor mržnje, umnožen masmedijskim akceleratorima, najsnažnija je potvrda njihova stava. Premda se i danas normalnim smatra ono što funkcionira, a patološkim sve što pokazuje znakove neprilagođenosti, sve je očiglednije da istječe vrijeme bolesnog razumijevanja zdravlja društva. Umnažanje mržnje razara i tijelo i um, pojedinca i zajednicu, pravo i moral, rad i stvaralaštvo te vjeru i hijerarhije.

Govor mržnje naličje je slobode koje se oslobodilo moralnih, misaonih i vjerskih stega. Danas je to najsnažniji simptom bolesti društva – virus koji je od većine prihvaćen kao ono neumitno i normalno. Pozivanjem na slobodu govora i zazivanjem istine, potonji virus postaje otporan na zakonske odrede. Zato je bitno kritički promotriti načine njegova osvajanja javnosti. To je pretpostavka za uspješno suzbijanje mržnje koja je njegova supstanca.

3. Umnažanje mržnje

Možda zato što je i sam bio vladar i zakonodavac, Solon je razumio dobre strane, ali i granice zakonskih odredbi. Zakone je slikovito usporedio s »paukovom mrežom« koja može zadržati neke slabije i lakše »predmete«. Ako padne nešto teže, bio je svjestan Solon, paukova se mreža kida. Okoristio se ovom slikom da bi skrenuo pozornost na moćnike koji su iznad zakona te koji kroz rupe u zakonu prolaze kao kroz paukovu mrežu.⁶ Ni u čemu ne treba pretjerivati,⁷ pa ni u vjeri da će donošenje zakona spriječiti nezakonite,

kojemu nedostaje svaki smisao za realnost, i sadističkim maštarijama kojih bi se i napola kulturna osoba ponekad posramila prihvatiti. Ali, dok se na ovaj način truje um mladih i starih, mi se blaženo brinemo da se 'nemoralnost' ne pojavi na filmskoj platnu. Svaki prijedlog da vlade trebaju financirati proizvodnju filmova i radio programa, koji bi prosvjeđivali i unaprijedili umove naših ljudi, naišao bi na pobunu i optužbe u ime slobode i ideala. Prosječni radni dan sveli smo otprilike na polovinu onoga kakav je bio prije sto godina. Danas imamo više slobodnog vremena nego što su se naši preci usudili sanjati. Ali što se desilo? Ne znamo kako iskoristiti novo stečeno slobodno vrijeme; pokušavamo ubiti vrijeme koje smo uštedili i sretni smo kada je još jedan dan završen.« – Erich Fromm, *The Sane Society*, Rinehart and Company, New York 1955., str. 5.

4

»Činjenica da milijuni ljudi imaju iste poroke, ne čini ove poroke vrlinama, činjenica da su im mnoge greške zajedničke, ne čini te greške istinitim, a činjenica da milijuni ljudi pate od istih oblika mentalne patologije ne čini ove ljude zdravim.« – Ibid., str. 15.

5

Interesantna je linija koja bi se mogla povući od Platona, preko Barucha de Spinoze, Ludwiga Feuerbacha, Marshalla McLuhana, Guyja Deborda, Jeana Baudrillarda, Viléma Flussera, do naših suvremenika Régisa Debrayja, Mikea Sandbothea, Franka Hartmanna, Dietera Merscha te autora iz »regije« kao što su Žarko Paić, Divna M. Vuksanović, Nenad Vertovšek, Fahira Fejzić-Čengić, Željko Rutović. Povijest filozofije oblikovana optikom filozofije medija još nije napisana.

6

U ovom radu neće biti govora o pravnim dimenzijama problema govora mržnje. Ne samo da takvih tekstova ima dovoljno nego je i činjenica da većina tih tekstova polazi od uvijek istih premisa, odnosno nabiranja svih zakona kojima se regulira pitanje govora mržnje. Potrebno je filozofijski promisliti korišćene govora mržnje i utjecaja takvog govora na um i tijelo ljudskih bića. Kao podsjetnik na pravnu regulativu valja pogledati zanimljive knjige, zbornike i studije kao što su: Enes Kulenović (ur.), *Govor mržnje u Hrvatskoj*, Fakultet političkih znanosti, Zagreb 2016.; Vesna Alaburić, »Ograničavanje 'govora mržnje' u demokratskome društvu – teorijski, zakonodavni i praktični aspekti«, *Hrvatska pravna revija* 3 (2003) 2, str. 80–90; Maja Munivrana Vajda, Andrea Šurina Marton, »Gdje prestaju granice slobode izražavanja, a počinje govor mržnje? Analiza hrvatskog zakonodavstva i prakse u svjetlu europskih pravnih standarda«, *Hrvatski ljetopis za kaznene znanosti i praksu* 23 (2016) 2, str. 435–467; Tena Erceg, »Rasna netrpeljivost i 'govor mržnje'. Međunarodni i hrvatski standardi i praksa. Izvještaj pripremljen za potrebe stručnog okruglog stola: 'Kako se boriti protiv 'govora mržnje' i rasno motiviranog nasilja'«, Centar za ljudska prava, Zagreb 2004.

7

»Ni u čemu ne pretjeruj!« još je jedna od Solonovih mudrosti koja je postala općim mjestom u svim područjima ljudskog djelovanja. Πάν μέτρον ἄριστον (*Pán métron áriston*) jest mudrost koja je postala općeprihvaćenim načinom upozoravanja da ni u čemu ne treba pretjerivati.

a posebno nemoralne radnje pojedinaca ili grupa okupljenih oko nekog zajedničkog cilja.

U ljudskoj je prirodi (to nam pokazuju i djeca koja se igraju) da se od ljutnje, zbog gubitka ili neposjedovanja neke igračke (predmeta), možemo »uzdići« do razine mržnje. Neki psiholozi smatraju da se kod djece ranije pojavljuje osjećaj mržnje, nego osjećaj ljubavi. Pritom nije riječ o mržnji koja je naučena u obitelji, nego o osjećaju koji se može temeljiti na gubitku majčina mlijeka ili njezine blizine:

»Mržnja kao odnos prema stvarima i objektima je starija od ljubavi, ona proizlazi iz primordijalnog odbijanja vanjskog svijeta od narcističnog ega.«⁸

Svijest i savjest dvije su odrednice ljudskog djelovanja koje mogu, ali i ne moraju ići zajedno u ljudskom djelovanju. Potpuno se svjesno mogu donositi loši zakoni ili kršiti oni dobri. Pritom bi savjest mogla biti prepreka i jednom i drugom. Zločinac može biti svjestan svojega čina, ali teško je povjerovati da je istovremeno u njemu djelatna njegova savjest. Ljudska svijest, konačno, može voditi svijet smjerom napretka, dok ljudska savjest istovremeno postavlja pitanje cijene tog napretka za ljudsko iskustvo.

Povijest ljudskoga duha jest povijest smještena između svjesnog i/ili savjesnog ljudskog djelovanja. Sve što smo stvarali kroz povijest ostavljalo je materijalne i duhovne/umske tragove na našoj ljudskoj svijesti i savjesti. Svijest, osjećaji, mišljenje, razumijevanje i sustavi vrijednosti – produkt su kolektivnog ljudskog pokušaja opstanka i napredovanja prema ciljevima koje si sami postavljamo. Svako je komuniciranje prijenos kako racionalnog, tako i onog u pojam još ne stavljenog ljudskog. To mogu biti emocije (strah, ljutnja, bijes, mržnja i ljubav), a mogu biti i iracionalne intuitivne slutnje Boga i božanskoga, kao transcendencije ili kao unutarnjeg samorazumijevanja vlastitog razvijanja božanskoga u sebi. Budući da nema prenositelja poruke koji ne ostavlja i tragove vlastite osobnosti (prenositelja poruke ili uplive tehnike kojom se poruka prenosi), teško je vjerovati da postoji bilo što čime čovjek operira, a da to ne ostavlja tragove na pojedincima te samim time i na ljudskoj vrsti. Otuda sjećanje na Solonovo razumijevanje zakona, ali i podsjećanje na to da će svaki sustav prijenosa informacija sudjelovati u oblikovanju ljudske duše i uma, odnosno sudjelovati u pletenju pojmovnih, zakonskih, tradicijskih i svih drugih mreža koje koristimo kako bismo, poput Albrechta Dürera, nacrtali svoju životnu grafiku.

Ono »gramatičko«, »pojmovno«, »zakonodavno« i »filozofijsko« danas zauzima mjesto Solonove paukove mreže kroz koju se lako provlače elektronički i digitalni »valovi« suvremenih masmedijskih sredstava zavodjenja i manipuliranja. To prodiranje masmedijskih energija ostavlja duboke tragove na ljudskom iskustvu. Masmediji su postali okoliš u kojem živimo, ali i snažno sredstvo kontaminiranja kako ljudske svijesti, tako i nesvjesnog u čovjeku. Zagovaranje »ekologije medija«⁹ kao znanstvene discipline nije nastalo samo zbog potrebe svojevrsnog »čišćeg« pristupa oblikovanju medijskog komuniciranja nego, ponajprije, zbog utjecaja medija na ljudsko tijelo i ljudski um. Ljudsko tijelo i um danas su svakodnevno izloženi stresu¹⁰ agresivnih napada masmedijskih sredstava proizvodnje potrošačkih strasti ili proizvodnje pristanka.¹¹ Ono »umno« sve je udaljenije od »zbijskog«, pretvorenog u spektakl.¹² Idoli medijskog posredovanja lažni su ideali industrija oružja, lijekova, ljepote, hrane i zabave.¹³ Kapital investiran u nove tehnologije postao je opravdanje za pretvaranje čovjeka u zamorca za usputnu provjeru no-

vih lijekova, GMO-proizvoda, novog oružja, novih oblika zabave, pa i novih ideala ljepote koji ljudsko tijelo promatraju tek u otklonu od jednoobrazno propisanih kanona ljepote aktualnog trenutka.

Tehnička reproduktivnost, brzina komunikacije, konvergencija medija, komentari na portalima i društvenim mrežama (kao novi neočekivani medij) snažna su sredstva proizvodnje horizonta novog sustava vrijednosti. U takvom sustavu vrijednosti ima sve manje mjesta za propitivanje smisla ljudskog postojanja, ljudske sreće, slobode i uma, a sve više osuđenosti na brzu reakciju te stalno usavršavanje u korištenju novih tehničkih naprava i kompletnu uronjenost u stvarnost posredovanu medijima. Sporost Minervine sove osuđuje nas na naknadnu, danas nerijetko zakašnjelu reakciju. Kapital je zauzeo mjesto duha, a umnom je postala samo razumna i isplativa financijska investicija. Otvaranje novih kanala komuniciranja donijelo je demokratiziranje komunikacije, ali i otvorilo vrata razini komunikacije koja doskora nije imala pravo javnosti. Govor mržnje predstavlja vrh koplja toga novog oblika komunikacije. U početku je bio oružje puka, ali odnedavno i svjetskih lidera.

8

Nikola Mandić, Mirela Dellale-Zebić, »Mržnja«, *Medicinski vjesnik* 23 (1991) 3–4, str. 117–124.

9

Aktivnu ulogu u širenju ove ideje imao je Eric McLuhan. Zanimljivo predavanje o kontekstu ekologije medija u okviru teorije njegovoga oca Marshalla McLuhana može se pogledati na: <https://www.youtube.com/watch?v=d-bs3Fp0Uu5k> (pristupljeno 30. 9. 2021.).

10

O utjecaju medija na: (I) ljudsku psihu; (II) um; (III) mjesto i ulogu čovjeka u društvu; (IV) mijene oblika društva i oblika komunikacije koji utječu povratno na mijene ljudske psihologije; (V) radanje mehanizama obrane; (VI) otupjelost; (VII) narcizam; (VIII) samoamputaciju – mogla bi se napisati čitava knjiga. U nastavku navodim nekoliko uvodnih rečenica Marshalla McLuhana o takvom (mogućem) studiju: »Svaki produžetak, bilo kože, ruke ili noge, utječe na ukupan psihički i društveni sklop. Ova knjiga razmatra neke od glavnih produžetaka, kao i neke od njihovih psihičkih i društvenih posljedica.« – Marshall McLuhan, *Razumijevanje medija*, Golden marketing, Tehnička knjiga, Zagreb 2008., str. 9. »Sve smo svjesniji učinaka tehnologije na oblikovanje i očitovanje psihe, pa u vlastitome svijetu potpuno gubimo povjerenje u pravo da pripisujemo krivnju.« – Ibid., str. 20. »Psihološki gledajući, mnogi razlozi potvrđuju da nas neki vlastiti produžetak dovodi u stanje otupjelosti. Medicinski istražitelji, poput Hansa Selyea i Adolphea D. Jonasa, smatraju da svi naši proizvođači, dok smo bolesni ili zdravi, predstavljaju pokušaje da održimo ravnotežu. Svaki naš produžetak smatraju 'samoamputacijom', ističući da tijelo pribjegava

toj autoamputacijskoj moći ili strategiji kad sposobnost percepcije nije u stanju ni odrediti ni izbjeći uzrok podražaja.« – Ibid., str. 41. »Zanima me što bi se dogodilo kad bismo iznenada sagledali bit umjetnosti – to jest, kad bismo uočili da ona točno obavještava o tome kako valja preurediti vlastitu psihu da bismo predvidjeli sljedeći udarac koji će nam zadati naše produžene moći.« – Ibid., str. 64.

11

Lippmannovu tezu o nužnosti »proizvodnje pristanka« najsnažnije je komentirao i kritizirao Noam Chomsky u više svojih knjiga, intervju a i nastupa. Jedno poglavlje knjige *Mediji, propaganda, sistem* nosi naslov »Proizvodnja pristanka«. – Noam Chomsky, »Proizvodnja pristanka«, prev. Robert Posavec – Iva Šterc – Nina Šterc, *Besplatne elektroničke knjige*. Dostupno na: <https://elektronickeknjige.com/knjiga/chomsky-noam-mediji-propaganda-i-sistem/proizvodnja-pri-stanka/> (pristupljeno 30. 9. 2021.). Prema: Noam Chomsky, *Mediji, propaganda i sistem*, prev. Robert Posavec – Iva Šterc – Nina Šterc, Društvo za promicanje književnosti na novim medijima – Što čitaš?, Zagreb 2016.

12

Linija razumijevanja mogla bi se povući od Feuerbacha, preko Deborda i Baudrillarda do suvremenih interpretacija.

13

Više vidi: Sead Alić, »Novinar – umjetnik u gladovanju«, *Medijski dijalozi* 7 (2014), br. 19, str. 139–152. Dostupno na <http://seadalic.com/index.php/sead-alic-novinar-umjetnik-u-gladovanju> (pristupljeno 30. 9. 2021.).

»Govor mržnje je verbalizacija negativnih emocija destruktivnog karaktera. On je nažalost potreba čovjeka i vrlo je čest u ljudskom društvu. Nagnoske je prirode i potaknut vanjskim faktorima. Čovjek je narcistično biće i svaka povreda samoljublja izaziva projekciju, a česta projekcija je govor mržnje. U obiteljima i drugim skupinama govor mržnje je prouzročen malignim predrasudama, generalizacijom mržnje, narcizmom malih razlika. Posebno pogodno tlo za govor mržnje je velika skupina koja ima sugestivno značenje i u kojoj se razvijaju najniži ljudski nagoni i visok stupanj destruktivne agresije.«¹⁴

Govor mržnje svoju snagu crpi iz suvremenih oblika komuniciranja. Stoga se govor mržnje ne može u potpunosti razumjeti bez razumijevanja uloge medija u otvaranju prostora za takvu vrstu govora te umnažanja takve vrste govora do razine globalne prisutnosti. Kroz medijski globalno prisutan govor mržnje, sama je *mržnja* postala dominirajućim osjećajem prosječnog potrošača medija. Zaronjen u mržnju prema drugoj rasi, religiji, naciji, tradiciji, kulturi i simbolima, građanin globalnog sela postaje neosjetljiv za ljepotu različitog. Njegovim živcima kola elektronička i digitalna mržnja. Ojađenost zbog nemogućnosti sudjelovanja u oblikovanju javnosti nadoknađuje se javnom emanacijom mržnje kao konačnog rezultata pretvaranja medijskog konzumenta u ishitrenu, površnu, duhom lijenu osobu, idealnu za pet minuta mržnje pretvorenih u cjelodnevno druženje s mržnjom. Osjećaj važnosti objekta mržnje jest ono što život suvremenog konzumenta medija čini smislenim. Stoga je teže suprotstaviti se virusu koji je prije pandemije COVID-19 zarazio čitavi svijet.

Analiza koja želi pokazati isprepletenost biološkog i misaonog, kulturnog i tjelesnog, ideološkog i emotivnog, a do kojih dolazi usred globalne umreženosti naših misli, kultura ideologija – nužno se okreće području medijskog posredovanja unutar kojeg se donosi sudbina govora mržnje. To se najbolje može pokazati na primjeru razlike između američkog i europskog pristupa govoru mržnje. U kontekstu amerikanizacije Europe o kojoj je pisao Régis Debray,¹⁵ ovo pitanje postaje krucijalnim. No, treba imati na umu i druga istraživanja koja pridonose propitivanju utjecaja govora mržnje na ljudsko iskustvo. U tom je kontekstu zanimljivo i područje neurologije, odnosno suvremenih istraživanja reakcija mozga na takvu vrstu podražaja.

Primjerice, Gail B. Murrow i Richard Murrow u jednoj studiji predlažu novo razumijevanje utjecaja govora mržnje na odnos određenih grupa ljudi, neke zajednice, tj. njihove moguće empatije prema drugima i različitim. Naime, njihovo je istraživanje pokazalo da govor mržnje dehumanizira odnos prema onima koji su različiti te da izravno utječe na smanjenje empatije.¹⁶ Neuronski mehanizmi empatije najsnažnije reaguju prema poznatima. U pravnom kontekstu, to dovodi one koji su drugačiji i koji pripadaju nekoj drugoj zajednici u neravnopravan položaj. Autori se oslanjaju na takozvane »zrcalne neurone« za pojašnjenje veze između dehumanizirajućeg govora mržnje i nasilja koje se događa na razini cjelokupne društvene zajednice.¹⁷

4. Lažna dvojba izbora između slobode govora i govora mržnje

Bez obzira na to kako definirali mržnju, iz koje je discipline analizirali, sasvim je sigurno da nam suvremenost daje dovoljno argumenata za promišljanje o tome kako su aktualni sustavi komuniciranja, a koji su posredovani medijima, u osnovi snažni akceleratori osjećaja mržnje. Što, naravno, može ostaviti traga kako na naš biološki organizam, tako i na naše umske sposobnosti razumijevanja svijeta i čovjeka. U izvještaju koji donosi Centar za internet i ljudska prava Europskog sveučilišta Viadrina u Frankfurtu, autorica Katarzyna Bo-

jarska ističe istraživanje kojim je pokazano da se 67 % korisnika interneta susrelo s nekim od oblika govora mržnje.¹⁸ Podatak poziva na uzbuću, ali i podsjetnik koliko malo zapravo razmišljamo o posljedicama novih tehnologija, sve dok one ne uzmu svoj danak i pokažu se u svom pravom svjetlu.

Nadine Strossen, profesorica ustavnog prava na Pravnom fakultetu u New Yorku i prva predsjednica Američkog saveza za građanske slobode, smatra da bismo se mržnji trebali suprotstaviti slobodom govora, a ne cenzurom. Taj je poziv ujedno i naslov njezine knjige *Hate. Why We Should Resist It with Free Speech, Not Censorship* (*Mržnja. Zašto bismo joj se trebali opirati slobodom govora, a ne cenzurom*). Naizgled razumno, prihvatljivo i uporabljivo za sve situacije. No, interesantan je primjer koji Strossen navodi kao ilustraciju. Naime, 2015. godine dvanaest je propalestinskih aktivista kažnjeno u Francuskoj jer su ulazili u supermarkete u majicama na kojima je pisalo: »Živjela Palestina, bojkotirajte Izrael«. Uz to, dijelili su letke na kojima su tvrdili da je kupnja izraelskih proizvoda »svojevrсно legitimiranje zločina u Gazi«.¹⁹

Pokušavajući dokazati svoju tezu kako u navedenom primjeru, tako i u njemu sličnim slučajevima zapravo nije riječ o govoru mržnje, Strossen navodi i primjere: (I) Brigitte Bardot kojoj je smetalo muslimansko ritualno klanje ovaca; (II) danskog povjesničara koji je 2010. godine ustvrdio da se u područjima u kojima ima više muslimana povećava i stopa kriminaliteta; (III) britanske Crkve koja je svoje nevjernike pokušala slikovito uvjeriti paklenim plamenom s upozorenjem da bi, ako ne vjeruju u Boga, bilo dobro da su u pravu.²⁰

Nešto kasnije, Strossen navodi i sljedeće zanimljive primjere: (I) u Austriji je 2009. godine član parlamenta kažnjen novčanom kaznom u iznosu od 24 000 eura jer je ustvrdio da bi u današnjem sustavu poslanik Muhamed bio tretiran kao pedofil zbog godina njegove najmlađe supruge Aiše; (II) danski žalbeni sud 2016. godine potvrdio je presudu osobi koja je na Facebooku kritizirala »ideologiju islama« koja samo koristi demokraciju da bi se te demokracije oslobodio; (III) dva su ulična propovjednika 2017. godine propovijedala

14

Eduard Klain, »Psihoanalitičko razumijevanje govora mržnje«, *Govor* 20 (2003) 1–2, str. 191–204, ovdje str. 191.

15

Régis Debray, *Civilizacija. Kako smo postali Amerikanci*, prev. Rade Kalanj, TIM press, Zagreb 2019.

16

Gail B. Murrow, Richard Murrow, »A Hypothetical Neurological Association Between Dehumanization and Human Rights Abuses«, *Journal of Law and Biosciences* 2 (2015) 2, str. 336–364, doi: <https://doi.org/10.1093/jlb/lsv015>.

17

Alexandra B. Roginsky i Alexander Tsesis iznose skepsu prema mogućnosti dokazivanja aktivnosti zrcalnih neurona, posebno kod ljudi (jer su istraživanja provedena samo na majmunima), pozivajući se pritom na prvu studiju koja je zrcalne neurone uvela u neurološka

istraživanja. – Alexandra B. Roginsky, Alexander Tsesis, »Hate Speech, Volition, and Neurology«, *Journal of Law and Biosciences* 3 (2016) 1, str. 174–177, doi: <https://doi.org/10.1093/jlb/lsv058>.

18

Katarzyna Bojarska, *The Dynamics of Hate Speech and Counter Speech in the Social Media. Summary of Scientific Research*, Centre for Internet and Human Rights – Europa-Universität Viadrina, Frankfurt. Dostupno na: https://cibr.eu/wp-content/uploads/2018/10/The-dynamics-of-hate-speech-and-counter-speech-in-the-social-media_English-1.pdf (pristupljeno 30. 9. 2021.).

19

Nadine Strossen, *Hate: Why We Should Resist It with Free Speech, Not Censorship*, Oxford University Press, Oxford 2018., str. 28.

20

Ibid., str. 21–28.

prema tekstu Biblije iz 1611. godine te su kažnjeni jer su njihove riječi bile uvredljive za LGBT zajednicu i muslimane.

Strossen se poziva i na riječi kineskog dobitnika Nobelove nagrade Liua Xia-obao:

»Slobodno izražavanje je temelj ljudskih prava, izvor čovječanstva, a majka istine.«²¹

Također, navodi da je u sovjetskom ustavu iz 1936. godine pisalo:

»Svako zagovaranje rasne ili nacionalne mržnje [...] kažnjivo je zakonom.«

Anna Eleanor Roosevelt je od 1946. do 1953. godine bila američka predstavica u UN-u. Pritom je zanimljivo istaknuti da je prihvaćanje takvih stavova i pristupa u politiku UN-a smatrala ekstremno opasnim jer se mogu koristiti za cenzuriranje.²² Teza s kojom Strossen operira duboko je problematična. Sintagma »govor mržnje« upotrebljava se, smatra autorica, da bi se

»... stigmatizirala i potisnula različita izražavanja širokih slojeva.«²³

Sankcioniranje »govora mržnje«, smatra Strossen, počivaju na argumentima koji su uvijek podržavali ograničavanje govora. Dakle, misli se na ono što je neugodno, čega se ljudi plaše, čemu se ne usude suprotstaviti ili o tome govoriti. Na primjer: (I) govor koji kritizira rat ili politiku neke vlade; (II) paljenje nacionalne zastave; (III) govor koji potiče ekstremizam i terorizam; (IV) *fake news*; (V) fotografije i kadrovi nasilja u medijima; (VI) inzistiranje na tradicionalnim obiteljskim vrijednostima u tekstovima i govorima konzervativno orijentiranih kulturnih ili vjerskih, pa i političkih javnih osoba. Ništa od ovih i sličnih stavova ili pristupa ne smije biti cenzurirano, smatra Strossen, sve se mora dopustiti jer se, pojednostavljeno rečeno, govor mržnje ne sprječava cenzurom.²⁴

To je ujedno ilustracija stava koji dominira američkim pravom. Ideja je takvog stava da svako cenzuriranje govora pretpostavlja cenzora koji, naravno, ne mora biti u pravu. Iskustva totalitarnih društava, istina je, pokazala su da se sloboda govora jednom zaključana u zidove cenzure – teško oslobađa. Osim toga na djelu je i nada da je istina toliko snažna da će se u sukobu različitih mišljenja izboriti za sebe. No, ono što se danas događa prije govori o udobnoj poziciji govora mržnje u suvremenim društvima, nego o borbi za istinu kroz sučeljavanje različitih mišljenja.

Ono što će u Europi u pravilu biti označeno s »govorom mržnje«, a sukladno tome i sankcionirano, Amerikanci će dopustiti kao pravo slobode govora zagwarantirano prvim amandmanom. Donald Trump, dakle, u funkciji predsjednika države ima pravo govoriti da u Ameriku treba ući što manje muslimana jer »oni mrze Ameriku«, bez obzira na to što američke intervencije po, uvjetno rečeno, islamskim zemljama proizvode realnu osnovu za osjećaj mržnje ne prema američkom narodu, nego prema američkoj administraciji.

»U prosincu iste godine Trump na skupu u Južnoj Karolini poziva na potpunu zabranu ulaska muslimana u Sjedinjene države, između ostalog, velike količine mržnje prema Americancima od strane velikog broja muslimana.«²⁵

Čini se da američki model misli o govoru mržnje tek kao o dodatku kaznenog djela prijetnje, vrijeđanja i zastrašivanja. Po tome ispada da tek kada netko učini kazneno djelo možemo govoriti o »govoru mržnje« kojim se to djelo najavljivalo. Budući da se najava zločina i prijetnja mogu sankcionirati tek kada su realizirane, moglo bi se reći da se nalazimo nad provalijom, dok će

opasnost pada biti realna tek kada netko padne. Pitanja koja se nameću glase: (I) jesu li Trumpove izjave i poruke Twitterom (povremeno i) govor mržnje?; (II) bi li sprečavanje takvog govora (premda to u Sjedinjenim Američkim Državama nije ni moguće) bila cenzura?; (III) treba li onemogućiti predsjedniku države da cijelome svijetu daje potpuno promašene medicinske savjete posredstvom najsnažnijih medija?; (IV) ili je takve izjave potrebno cenzurirati? Opravdano je razmišljati i o nekim drugim dimenzijama utjecaja, kao i o samom nastanku govora mržnje. Klain govori i o »malignim predrasudama«:

»Maligne predrasude su dobar uvod u generalizaciju govora mržnje. Svi smo mi svjedoci poznatih parola ‘samo mrtav četnik, ili mrtav ustaša, ili mrtav balija, je dobar’. Ili ‘svi su Srbi kriminalci, nema lojalnih Srba’ itd. Lakše bismo razumjeli da te agresivne i destruktivne projekcije na čitav narod imaju ljudi koji su proživjeli vrlo teške traume, npr. silovane žene i muškarci [...]. Međutim, svjedoci smo da mnogi ljudi koji rat praktički nisu vidjeli imaju ukorijenjene predrasude i govor mržnje s projekcijom generalizirajućeg karaktera na čitave narode odnosno konfesije. Generalizirani govor mržnje, agresivne i destruktivne projekcije na drugi narod ili drugu vjeru jedna su od najvećih prepreka pomirbi i suživotu raznih naroda koji su osuđeni da žive zajedno na istom prostoru.«²⁶

Grupa znanstvenika Sveučilišta Santa Barbara u Kaliforniji radila je na istraživanju govora mržnje. Bavili su se razlikom između generaliziranja u govoru mržnje i »izravnog govora mržnje« upućenog konkretnim osobama. Govor mržnje upućen određenoj osobi sadrži više teških emocija, energičniji je i točno je usmjeren prema svome cilju. Neformalniji je i na neki način »strašniji«. Česta je uporaba riječi: *činiti, čini, učiniti, dobiti, spominje, kaže, retardirani i retard*. Autori studije ističu da je takav govor intencionalnog karaktera, odnosno da vodi djelovanje prema određenom cilju. Ovaj, uvjetno rečeno, »generalni pristup« uglavnom je vezan za mržnju usmjerenu prema predstavnicima različitih religija. U tom kontekstu dominiraju riječi: *ubiti, istrijebiti, mnogi, milijun* i sl. Ova vrsta govora naglašava zamjenu »oni«. Primjer *tweeta* je:

»Muslimani nisu rasa, idiote, oni su kult ubojstva i terorizma.«²⁷

Constantine Kaniklidis zalaže se za suprotstavljanje svojevrsnom »apsolutizmu pozicije istine«, odnosno zagovaranju slobode govora po svaku cijenu. Ne treba ispustiti iz vida da je riječ o intelektualcu koji upravo iz područja me-

21

Liu Xiaobo, »I Have no Enemies. My final Statement«, *The Nobel Prize*, prev. HRIC, J. Latourelle. Dostupno na: <https://www.nobel-prize.org/prizes/peace/2010/xiaobo/lecture/> (pristupljeno 30. 9. 2021.).

22

N. Strossen, *Hate*, str. 21–28.

23

Ibid.

24

Američki sustav vrijednosti poziva se na autore kao što su John Milton i John Stuart Mill jer su oni, svaki na svoj način, trasirali put slobode govora koji bi morao voditi istini. Usp. Enes Kulenović, »Sloboda govora i govor mržnje«, u: E. Kulenović (ur.), *Govor mržnje u Hrvatskoj*, str. 21–59.

25

Hrvoje Cvijanović, »Govor kao verbalni i simbolički prostor slobode i političkog: američki poučak i govor mržnje u EU i Hrvatskoj«, u: E. Kulenović (ur.), *Govor mržnje u Hrvatskoj*, str. 61–119, ovdje str. 78.

26

E. Klain, »Psihoanalitičko razumijevanje govora mržnje«, str. 195.

27

Mai ElSherief *et al.*, »Hate Lingo: A Target-based Linguistic Analysis of Hate Speech in Social Media«, *arXiv.org*, arXiv:1804.04257v1 [cs.CL] (11. 4. 2018.). Dostupno na: <https://arxiv.org/abs/1804.04257> (pristupljeno 30. 9. 2021.).

dicine promišlja fenomen mržnje te da je uključen u pokušaje uspostavljanja mira na Bliskom istoku.²⁸

Danas, govor mržnje postao je oblikom političke razmjene mišljenja, sredstvo političke borbe, nastavak rata sočnim i strastveno izgovorenim rečenicama. Puca se riječima, muči se riječima, ljude se zatvara u geta manjinaca ili neke druge ranjive skupine, dok je u korijenu svega – strast. Međutim, koji oblik i koja razina strasti? Gail B. Murrow i Richard Murrow upozoravaju na to da je Hitler koristio projekciju vlastitih okrutnih namjera i nečovječnosti na svoje žrtve.²⁹ Time mu je bilo jednostavnije boriti se protiv svojih neprijatelja. Praktički se strasno borio protiv vlastite projekcije. Mrzio je sebe mrzeći narod i religiju u koje je projicirao zvjerske namjere. Mržnja očigledno ima puno načina na koje može upravljati osobama, a upravljajući moćnom beskrupuloznom osobom – upravljati i narodima, a u budućnosti možda i svijetom. Možda bez strasti uistinu ne bi bilo ničega jer svaka osoba djelujući iz partikularnih interesa istovremeno otvara prostore realiziranju objektivnih interesa jedne zajednice. Slično je razmišljao Hegel, no kada je došao na razinu prava, njegove su formulacije postale opreznije.

Osim u ljubavnom horizontu, strast obitava i u horizontu mržnje drugog i drugačijeg. Dok se zaljubljenost pojavljuje kao projiciranje vlastitih želja u drugu osobu (u krajnjoj liniji zaljubljuvanje u sebe sama), mržnja je projiciranje vlastitih strahova u drugog, nepoznatog (u krajnjoj liniji mržnja rođena iz vlastitog straha ili proizvedena indoktrinacijom, odnosno buđenjem vlastitog straha i njegovim usmjeravanjem prema drugome).

5. Pandorina elektronička kutija

Danas nas vrijeme na mnogo načina upozorava da nismo dovoljno obraćali pozornost na upozorenja o snazi sustava posredovanja informacija, o zavodničkim i manipulativnim karakteristikama medija te o sudbonosnom utjecaju rasta snage medija na daljnji razvoj ljudske civilizacije, raznih teoretičara, umjetnika, znanstvenika, filozofa i aktivista. Kao da smo se iznenada, tek tako, slučajno i odjednom našli u moru zagađenom govorom mržnje. Umjesto razuma, na djelu su negativne strasti, umjesto pridržavanja temeljnih moralnih i običajnosnih načela, otvorili smo elektroničku kutiju zla – mit o Pandori postao je naša zbilja.

Jedan od razloga »efikasnog« širenja govora mržnje jest u njegovoj »emotivnoj« podlozi. Emocije su horizont ljudskog ponašanja i djelovanja te predstavljaju duboku, iskonsku dimenziju ljudskoga. Na toj je podlozi jednostavnije zasaditi otrovno bilje. Samo mišljenje ionako nije uhvatilo korijena u ljudskom biću, a odnos rezultata mišljenja prema osjećajnom ljudskom segmentu uvijek je bio takav da mržnji nije bilo teško utrčati na teren. Instrumentaliziranje medija od strane politika i onemogućavanje iskazivanja razlika u mišljenjima i stavovima dovelo je do pojave različitih oblika otpora. Mediji su istovremeno osnažili svoju igru proizvodnje privida, odnosno ideološkog prikazivanja stvarnosti. *Fake news* – fenomen lažnih vijesti – potresa *mainstream* novinarstvo, ali i nove sustave komuniciranja posredstvom društvenih mreža i svih ostalih opcija koje pruža internet.³⁰ Istovremeno, premda su novinari katkad u svom poslu i sputavani, situacije u kojima mediji korektno interpretiraju događanja nerijetko su proizvodi nezadovoljstva u zajednicama koje postaju iskrama protestnih okupljanja, nereda i širenja sukoba.

Mržnju više gotovo da i ne možemo promatrati samo kao psihološki fenomen. Svojim metodama marginalizacije, isključivanja, getoiziranja (drugih i različitih) i opravdavanja nasilja prema onima koji se ne uklapaju u tradicionalne šablone, mržnja je već odavno u svoje ruke uzela važne poluge upravljanja društvenim zajednicama.³¹ Onako kako na razini pojedinca govorimo o pomaknutoj reakciji, odnosno mehanizmu pomoću kojega se reakcija od osobe na čije stavove se ne usudimo reagirati prebacuje na blisku i »mekšu« osobu, tako na sličan način i kolektivno isijavanje negativiteta traži »proskribirane« društvene skupine, manjine, osobe i grupe alternativnih ponašanja, ponekad i čitave nacije, religijske sekte, a povremeno kroz povijest i čitave religije.

»Riječ« je veličanstven izum, ali izum koji vodi u genocid. »Sloboda govora« divna je sintagma koja puno toga obećava, no puno je puta u povijesti iznevjerila »sužnje koji su pjevali o njoj«.³²

Doba množine u koje smo ušli napretkom tehničkih izuma za umnažanje pisanog, tiskanog, elektronički prenošenog, digitalnog i teksta, uveo nas je nespremne u doba umnažanja onoga što je najjednostavnije – umnažanje mržnje. Ono najniže u čovjeku pronašlo je svoje kanale komuniciranja i svoj medij. Mržnja je najveći dobitnik novih mreža komunikacijskih kanala jer su podešeni za vibraciju komunikacijskih stampeda.³³ Kao medij umnažanja mržnje, posebno mjesto zauzeli su komentari na portalima i društvenim mrežama.³⁴ *Mainstream* mediji su pobijedeni, ali ne društvenim mrežama ili inter-

28

Constantine Kaniklidis, »Free Speech, Hate Speech and Principles of Community: The Case Against Free Speech Absolutism«. Dostupno na: https://www.academia.edu/11913369/Free_Speech_Hate_Speech_and_Principles_of_Community_The_Case_Against_Free_Speech_Absolutism (pristupljeno 30. 9. 2021.).

29

G. B. Murrow, R. Murrow, »A Hypothetical Neurological Association Between Dehumanization and Human Rights Abuses«, str. 343.

30

U tom su kontekstu i javni servisi postali prostor sukoba. U slučaju ovih institucija na djelu su i interesi zaposlenih u javnim servisima, posebno visokopozicioniranih, koji sebi i svojim suradnicima, pozivajući se na neovisnost javnog servisa, pokušavaju osigurati dobre poslovne pozicije koje su u osnovni nezakonite i korupcijske naravi. Kao što nacionalna ekonomija zapravo nije »nacionalna«, nego je u vlasništvu nekolicine vlasnika krupnog kapitala i sredstava za proizvodnju, kao što nacionalna politika nije »politika jedne nacije«, nego onih koji u ime te iste nacije realiziraju svoje interese, tako ni javni servis nije »javni servis«, nego je njegova funkcija u pravilu suprotna od onog što mu se pripisuje. Javni servis u većini zemalja Europe, pa i svijeta, u osnovi je samo servis vladajuće politike za proizvodnju ove ili one vrste javnosti. Javni je servis sveden u trokut komercijalnog, politički trivijalnog i duhovno ispraznog pokrivanja

prostora, u koji bi trebali ući: (I) dijalog; (II) kreativni oblici edukacije; (III) obogaćivanje raznolikošću; (IV) razvijanje kulture sučeljavanja s Drugim i različitim (čovjekom, mišljenjem, stavom, orijentacijom, svjetonazorom itd.).

31

U tom kontekstu interesantna je studija: Melanie Judge, Juan A. Nel, »Psychology and Hate Speech: A Critical and Restorative Encounter«, *South African Journal of Psychology* 48 (2017) 1, str. 15–20, doi: <https://doi.org/10.1177/0081246317728165>. Posebno zato, što pokazuje kako se mržnja »preljevava« iz oblika u oblik i kako njena supstanca opstaje bez obzira na promjenu objekata mržnje.

32

Branko Miljković, »Poeziju će svi pisati«, *Buka* (18. 1. 2014.). Dostupno na: <https://www.gyka.com/novosti/branko-miljkovic-poeziju-ce-svi-pisati> (pristupljeno 30. 9. 2021.).

33

Više: Sead Alić, »Komunikacijski stampedo«, *Sarajevski žurnal za društvena pitanja* 2 (2013) 2, str. 111–121.

34

Grupa analitičara iz Indije obavila je zanimljivo istraživanje o učestalosti govora mržnje na društvenim mrežama. Zaključak je, naravno, da se količina govora mržnje povećava te da je svaki pokušaj suzbijanja govora mržnje

netom kao takvim. Najubojitije oružje potonje pobjede bila je mogućnost tih komentara. Naime, takvi su komentari sredstvo višesmjernje komunikacije, kao i kanal govora mržnje, sredstvo manipuliranja, a dijelom i pronalaženja istomišljenika za svjetonazore i političke opcije za koje se doskora mislilo ili da ne postoje ili da su krajnje marginalne.³⁵ Govor mržnje takvih komentara pomogao je Donaldu Trumpu u njegovoj političkoj pobjedi i dolasku na prijestolje svijeta. No, »medijska pobjeda komentara« znači spuštanje razine razgovora na razinu isijavanja mržnje, odnosno pražnjenja naboja stvorenog i stvaranog istim medijima u kojima se on obnovljen pojavljuje. Analiziranje tih komentara uvijek će voditi potvrdi govora mržnje, otvorenom kanalu vođenja rata novim medijskim sredstvima te novom medijskom obliku »novačenja« novih ostrašćenih duša.

Jezik komentara uvlači se u parlamentarne rasprave, novinarske tekstove, naslove, diskurs nastavnika, profesora i vjeroučitelja. To je do te mjere zabrinjavajuće da više nije dovoljno reagirati u pojedinim slučajevima. Naime, obolio je cijeli, idolima medijskog, posredovanja kontaminirani – društveni organizam. Nije nikakva novost da su mediji instrumentalizirani od strane globalne politike, nacionalnih, regionalnih i lokalnih politika, odnosno od strane globalnih, nacionalnih regionalnih i lokalnih korporacija, poduzeća i oglašivača. Mediji su postali oružja na bojnopolju javnosti. Svakodnevno se izmišljaju i uvode u borbu nove tehnike, taktičke i strateške varke, zamke, neočekivana prebacivanja snaga u tom virtualnom svijetu konvergencije sadržaja.

Borba za medijske slobode nerijetko završava pred vratima korporacija koje su vlasnici medija. Korporacije »uglazbljuju« svoju poziciju imajući uvijek u vidu sposobnosti i specifičnosti glavnih političkih vokala. To je način koji osigurava profit, ali koji definitivno urušava mogućnost uspostave društva jednakih prava na informaciju, odnosno zajednice jednako informiranih. Javlja se medijsko kolektivno-nesvjesno ponašanje kroz forme koje su nekada pripadale najsirovijim oblicima komunikacije, jednoj vrsti razmjene uvreda, odnosno biranja najučinkovitijih oblika medijskog mučenja.

6. Spirala zla

Riječ »sloboda« ima različito značenje ovisno o tome tko je izgovara. Sloboda je jednima opravdanje za ostrašćeni, navijački, huškački govor (jer je ideja da svi kanali istine moraju biti otvoreni), dok je drugima ograničena drugom osobom (pravnom, moralnom, religijskom rodnom dimenzijom te druge osobe).³⁶ Parafrazirajući staru biblijsku izreku moglo bi se reći da je »put u pakao popločan našim idejama Boga, Dobra, Slobode ili Demokracije«. Onako kako se u ime Boga često kroz povijest ubijalo i osvajalo, tako se danas u ime ideje »slobode« i »demokracije« porobljava, uništava, osvaja i čini neslobodnim. »Govor mržnje« je posljedica koja proizvodi nove spirale zla te sama postaje njezinim uzrokom. Govor mržnje je simptom bolesti društava koja se ne žele pitati o uzrocima, koja izbjegavaju radikalno propitati problematiku, koja se ne žele suočiti s ishodištem govora mržnje. Naime, govor mržnje nije popratna manifestacija strasti zagovaranja određenih ideja. Danas se to tako, nažalost, nerijetko i predstavlja. Stoga, primjerice: (I) političari mogu mrziti jer je kampanja takve naravi; (II) šovinisti mogu mrziti »više nego što je to normalno« jer brane svoje; (III) sljedbenici jedne religije mogu mrziti sljedbenike neke druge religije jer ne vjeruju u njihovu interpretaciju Boga.

Govor mržnje filozofiji postavlja pitanje o snazi njezinog medija – riječi. U pitanju se tako naglasak stavlja na nesposobnost filozofije da izađe »na kraj« s područjem ljudske emocionalnosti. Pred pitanjima ljudskih osjećaja filozofija pokazuje znakove emocionalne nezrelosti. Naime, ta i takva filozofija morala je nešto preuzeti od filozofa koji nerijetko čitaju, citiraju, klasificiraju, definiraju, koji dobro poznaju izvore, stare tekstove, ali koji su se udaljili od svakodnevice u kojoj obitavaju. Danas se slabokrvnost filozofije može pokazati na različitim primjerima. Pritom se mora priznati da će svaki takav pokušaj patiti od istih boljki koje pripisuje filozofiji samoj. Svaki će se filozof kleti u svoje napore za doseganjem onoga što je opće. Istovremeno, nekim ironijskim obratom događa nam se sljedeće: partikularni se interes najbolje dostiže zagovaranjem onoga što je opće, ali tako da se partikularni interes na bilo koji način poopći, odnosno učini univerzalnim.

Partikularne strasti i ljudski interesi rađaju osjećaj mržnje. Domet osjećaja mržnje pojedinca ili grupe ljudi je zanemariv, ali je potencijalna bomba ako uđe u neki od sustava »umnažanja mržnje«. Tim se umnažanjem bave masovni mediji instruirani od strane politike. Masovni mediji otvorili su prostore za komentare koji su osnažili mržnju i povećali domet osobne mržnje. U temeljima osobne mržnje, kako nas je naučila suvremena povijest, uvijek se nalazi prikriveni ekonomski interes, zapakiran u ljubav prema vlastitoj naciji. Dublje, laž ljubavi prema vlastitoj naciji zapravo je krinka za mržnju prema pripadnicima druge vjere. Mržnja se iskazuje na bezbroj načina. Najstrašnija je ona, poput mržnje realizirane u Auschwitzu i na sličnim mjestima, koja je pretvorena u operativni sustav istrebljenja čitavog naroda.

Ironizirajući, to bi se moglo pojasniti i sljedećim riječima. Kantova igra maksime i univerzalnog zakona u današnje bi doba vjerojatno mogla glasiti ovako: »upravo zato što si sposoban zagovarati opće, otvoren ti je put podvrgavanju univerzalnog zakona tvojoj maksimi«. Premda ni sam Kant nije bio čovjek iskustva, njegovi stavovi o moralu, ljudskim pravima i pokušaji razmišljanja o miru u svijetu – zrcalo su promašaja našega vremena. Na primjeru Kantova

na rubu ograničavanja slobode. Interesantno je da se govor mržnje u pravilu prepoznaje u stereotipima. Npr. Židovi upravljaju ekonomijom i medijima, crnci su robovi i sl. – Binny Mathew *et al.*, »Thou Shalt Not Hate: Countering Online Hate Speech«, *arXiv.org*, arXiv:1808.04409v2 [cs.SI] (4. 4. 2019.). Dostupno na: <https://arxiv.org/abs/1808.04409> (pristupljeno 30. 9. 2021.).

35

Istovremeno, javljaju se izvještaji koji problematiziraju nove dimenzije promjena stavova uslijed utjecaja interneta te mogućnosti suprotstavljanja govoru mržnje na internetu. Primjerice: Þóra Jónsdóttir (ur.), *Model of Effective Fight Against Hate Speech: Report on Combating Hate Speech on the Internet*, Barnaheill 2015. Dostupno na: https://www.barnaheill.is/static/files/pdf/Model_of_effective_fight_against_hate_speech_online.pdf (pristupljeno 30. 9. 2021.).

36

U eurounijskom izvještaju *Backgrounds, Experiences and Responses to Online Hate Speech: A Comparative Cross-Country Analysis* rađenoj na temelju izvješća iz nekoliko zemalja, detektirani su mnogi problemi i proturječja. U području medija, posebno na portalima, urednicima je sve teže procijeniti i objasniti suradniku da njegov tekst sadrži govor mržnje. Indikativno je također mišljenje većine urednika portala da oni samo prenose informacije, a ne da ih kreiraju. Skreće se pozornost na španjolski projekt PROXI27 kao mogući put »čišćenja« društvenih mreža. – Olga Jubany, Malin Roiha, *Backgrounds, Experiences and Responses to Online Hate Speech: A Comparative Cross-Country Analysis*, EU projekt »PRISM – Preventing, Redressing and Inhibiting Hate Speech in New Media«. Dostupno na: <https://sosracismo.eu/wp-content/uploads/2016/07/Backgrounds-Experiences-and-Responses-to-Online-Hate-Speech.pdf> (pristupljeno 30. 9. 2021.).

razmišljanja o strancima mogli bismo se zagledati u um naše vlastite tradicije te propitati stavove civilizacije koja je trebala izrasti na snažnim stupovima, poput Kantove misli. Naime, treći definitivni član Kantova vječnoga mira glasi:

»Pravo građana svijeta treba se ograničiti na uvjete općeg hospitaliteta.«³⁷

Nakon toga slijedi pojašnjenje:

»Ni ovdje, kao ni u prethodnim članovima, nije riječ o filantropiji, nego o pravu, te prema tome *hospitalitet* (gostoprimstvo) znači pravo svakog stranca da u slučaju dolaska na tlo nekoga drugog ne bude od ovoga primljen neprijateljski. To mu se pravo može uskratiti ako s tim nije povezana njegova propast. No, dok se mirno vlada na svome mjestu, ne smije biti susretan neprijateljski. Taj se zahtjev ne može postavljati na osnovi *prava gostoprimstva* (jer bi se za to tražio poseban dobrotvorni ugovor, po kojemu bi on na izvjesno vrijeme postao ukućanin), već na osnovi *prava posjeta*, koje pripada svim ljudima kao društvenim bićima. Jer, svi oni zajednički imaju pravo na Zemljinu površinu, na kojoj se, budući da je loptasta, ne mogu rasuti u beskonačnost, već jedan mora trpjeti drugoga pokraj sebe, i nitko prvotno nema više prava da bude na jednom mjestu Zemlje nego drugi.«³⁸

Kao moralna osoba, Kant je vidio što se događa u svijetu oko njega, što je privid, a što bi mogla biti istina. Podcrtavajući laži u osnivanju luka i trgovina iza kojih su se krila osvajanja, porobljavanja i pljačka, Kant bilježi:

»A sve to čine one sile koje se svojom pobožnošću busaju u prsa i, premda su do grla ogrezle u nepravdi, hoće još da ih smatraju za izabranice pravdoljubivosti.«³⁹

Ove riječi kao da je napisao Edward Said u *Kulturi i imperijalizmu*, djelo u kojem raskrinkava imperijalni misaoni diskurs koji govori o »misterioznom Istoku« ili »afričkom duhu«, a iza čega stoji

»... uvjerenje da je primitivnim ili barbarskim narodima donesena civilizacija, zahtjev, koji se uznemirujuće često izražava, da treba šibom, ili smrću, ili robijom, kažnjavati kad se 'oni' dobro ne ponašaju, ili kad se bune, jer 'oni' uglavnom jedino razumiju silu i nasilje; 'oni' nisu kao 'mi', i zbog toga zaslužuju da se njima upravlja.«⁴⁰

Govor mržnje vodi nas iznad prava i dosezanja istine. Promišljajući govor mržnje vraćamo se čovjeku kao takvom, onome nagonskome u njemu i svemu na što će pristati poradi opstanka. Eduard Klain navodi dva zanimljiva mišljenja:

»Tako Freud (1933) u pismu 'Zašto rat' piše sljedeće: 'Instinkt smrti pretvara se u destruktivni instinkt kada je upravljen prema van, na objekt. Na taj način organizam čuva vlastiti život uništavajući tuđi.' Stefan Zweig (1999) piše: 'U ono doba često sam razgovarao s Freudom o strahotama Hitlerova svijeta i rata (1938.) Kao human čovjek bio je duboko potresen, ali kao mislilac nije se nimalo iznenadio toj strašnoj provali bestijalnosti.' [...] 'Uvijek su mi govorili da sam pesimist jer proričem propast kulture pred nagonima; ali sada svijet – to me ne ispunjava ponosom – nudi najjezovitiju potvrdu mojeg mišljenja da barbarstvo živi u čovjeku, da je elementarni nagon – zapravo nagon za uništavanjem neiskorjenjiv iz ljudske duše.'«⁴¹

To je pokazatelj da se u govoru mržnje ujedinjuje i ono biološko i ono tehnološko, odnosno da je riječ o fenomenu koji se rađa u emocionalnom segmentu djeteta, ali može uzrokovati sukobe razine svjetskoga rata, te da je na filozofiji da sabere različita znanja i ponudi odgovor na put razumijevanja govora mržnje, na njegove prave dimenzije i načine suzbijanja.

Filozofija ne smije i ne može pobjeći od vlastitog grijeha. Filozofija ne smije ponovno pobjeći u svoju kulu od slonovače. Filozofija u doba govora mržnje mora govoriti glasnije od *mržnje* u koju smo uronjeni. No, ne samo govoriti. Na filozofiji je zadaća da pronade medij kojim će se suprotstaviti efikasnosti

govora mržnje. Prvi je korak na tom putu revaloriziranje ljudskih emocija. Filozofija nikada neće i ne treba postati terapijom. Međutim, filozofima je nerijetko potrebna terapija da bi shvatili koliko su zastranili u slaganju »Lego rečenica« i »Lego riječi«. Tamo gdje se istinski duboko misli i osjeća, tamo su i primjeri koji će pokazati da je moguć i lijep – svijet bez govora mržnje.

7. Zaključak

Znanstveno-istraživački projekt Sveučilišta Sjever, kao i filozofijska analiza koju nudim, svjedoče o utjecaju medija na našu svakodnevicu, ljudsku psihologiju, na ljudske stavove, emocije i strasti, odnosno na ponašanje pojedinaca. Svaki pokušaj razumnoga govora, promišljenog upućivanja na opasnosti kojima se izlažemo ulazeći u virove masovne proizvodnje narcizma,⁴² suočava se sa snagom ponavljanja i umnažanja one vrste govora koja se spušta do najnižih strasti. Bezumlje govora mržnje nalazi se na putu bilo kakvom prosvjetiteljskom nastojanju, ekologiji medija, kritičkoj filozofiji medija, pa i nižim razinama refleksije kakvoj pripada medijska pismenost.

Upravo nas ovo umnažanje mržnje i njezini utjecaji tjeraju na filozofijsko promišljanje sustava posredovanja kojima se ta ista mržnja širi. Zatvarati oči pred potonjim fenomenom znači prihvaćati posljedice uzroka koje nismo promišljali.

37

Immanuel Kant, »Prema vječnom miru«, u: Immanuel Kant, *Pravno-politički spisi. Izbor*, prev. Zvonko Posavec, Politička kultura, Zagreb 2000., str. 113–153, ovdje str. 127.

38

Ibid., str. 127–128.

39

Ibid., str. 219.

40

Usp. Edward Said, »Kultura i imperijalizam. Uvod«, prev. Zdenko Lešić, *Izraz III–IV* (2000/2001) 10–11, str. 1–18.

41

E. Klain, »Psihoanalitičko razumijevanje govora mržnje«, str. 192.

42

Više o dimenzijama ljudskog odustajanja od istine i priklanjanja prividu vidi: Sead Alić, *Masovna proizvodnja narcizma*, Sveučilište Sjever – Centar za filozofiju medija i mediološka istraživanja, Zagreb 2020.

Sead Alić

The Mindlessness of Hate Speech – Biological and Cultural Dimension

Abstract

Hate speech is interpreted in various ways. It is always analysed in the context of the relationship between freedom of speech and the possible lack of freedom caused by legal regulation and sanctioning of hate speech. In this paper we want to start from the consideration of hate itself (taking into account philosophical dimensions, social contexts and the contribution of politics to the development of hate speech) and in this way consider it in its biological and cultural dimensions. Using specific examples of hate speech, we aim to show the intertwining of the biological and the intellectual, the cultural and the physical, the ideological and the emotional. The analysis of some cases of hate speech and the passion of individuals involved in this psychological and intellectual immaturity makes clear how important it is for philosophy to lunge into this poor reality – steps taken to give philosophical views on these phenomena, but also basic criteria for possible orientation in other scientific research.

Keywords

hate speech, freedom of speech, biology, culture, philosophy, mass media